

Ένας μαθητικός οδηγός πάνω στο έργο του
Jean-Paul Sartre,
Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός.

Ο Nigel Warburton κάνει μία σύντομη εισαγωγή
σε αυτό το κλασσικό κείμενο.

blackuroi.gr

Το «Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός» είναι μάλλον το πιο πολυδιαβασμένο από όλα τα φιλοσοφικά κείμενα του Σαρτρ και είναι σίγουρα ένα από τα πιο προσβάσιμα γραπτά του· αν και, παραδόξως, λίγα έχουν γραφτεί για το συγκεκριμένο. Μία εξήγηση για αυτό, μπορεί να είναι, ότι ο ίδιος ο Σαρτρ είχε μετανιώσει για την έκδοση του βιβλίου και αργότερα αποκήρυξε κάποια κομμάτια του. Παρόλα αυτά, ο «Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός» αποτελεί μια καλή εισαγωγή σε μια σειρά από βασικά θέματα στο σημαντικό έργο του της ίδιας περιόδου, «*Το είναι και το Μηδέν*», καθώς και σε μερικά από τα πιο θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με την ανθρώπινη ύπαρξη, που είναι το σημείο εκκίνησης ενδιαφέροντος των περισσότερων ανθρώπων για τη φιλοσοφία γενικότερα.

Είναι κοινή πρακτική για τους καθηγητές, στην αγγλο-αμερικανική φιλοσοφική παράδοση, να είναι καυστικοί με την φιλοσοφία του Σαρτρ, απορρίπτοντάς την ως ασαφή, ακαταλαβίστικη, μη πρωτότυπη, λανθασμένη και ούτω κάθ' εξής. Για παράδειγμα, στις πρόσφατες τηλεοπτικές σειρές του Bryan Magee, «Οι μεγάλοι φιλόσοφοι», η φιλοσοφία του Σαρτρ θεωρήθηκε πως είναι η μόνη πεπερασμένου ενδιαφέροντος. Αλλά ακόμη και εκεί όπου η φιλοσοφία του Σαρτρ έχει ψεγάδια, όπως σίγουρα συμβαίνει με το «Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός», μπορεί να πυροδοτήσει τη φαντασία και να προσφέρει μία γνήσια εικόνα της ανθρώπινης κατάστασης.

Ο σκοπός μου σε αυτό το άρθρο είναι να κάνω μία ξεκάθαρη εισαγωγή στα κύρια θέματα του «Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός», επισημαίνοντας τα πιο προφανή πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά του.

Παρίσι, 1945

Το «Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός», παρουσιάστηκε πρώτη φορά ως μία δημόσια διάλεξη στο Club Maintenant στο Παρίσι, τον Οκτώβρη του 1945. Ήταν μία εποχή

μεγάλης πνευματικής ζύμωσης και συγκρατημένης αισιοδοξίας. Το Παρίσι είχε απελευθερωθεί από τη Ναζιστική Κατοχή και επιβάλλονταν αντίποινα ενάντια στους προδότες. Υπήρχε η αίσθηση ανάγκης για μία επανεξέταση των προηγούμενων αδιαμφισβήτητων θεμελίων της κοινωνίας και της ηθικής. Άνθρωποι που σε άλλη περίπτωση θα είχαν σχετικά ήσυχες ζωές, είχαν αναγκαστεί εκ των συνθηκών να αναρωτηθούν για ζητήματα ακεραιότητας και προδοσίας, σχετικά με την Κατοχή, την Αντίσταση αλλά και την κυβέρνηση του Vichy. Η αλήθεια για τη φρίκη του Auschwitz και του Dachau ερχόταν στο φως· για πρώτη φορά είχε πέσει η ατομική βόμβα και τεκμήρια της ανθρώπινης ικανότητας για κακό και καταστροφή βρίσκονταν παντού. Τα φιλοσοφικά και κυρίως τα ηθικά ερωτήματα, δεν είχαν πλέον μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον.

Ο Τίτλος

Με έναν ανεξήγητο τρόπο, ο δηλωμένος πρωτότυπος γαλλικός τίτλος της δημοσιευμένης διάλεξης του Σαρτρ, *L'Existentialisme est un Humanisme* (Ο Υπαρξισμός είναι ένας Ανθρωπισμός), άλλαξε στη μετάφραση (ενν. στην αγγλική μετάφραση) στο πιο απλό, "*Existentialism and Humanism*" (Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός), ένας τίτλος που αποκρύπτει την αντιπαραθετική φύση της διάλεξης και εξαλείφει τη σκόπιμη πρόθεση ασυμβατότητας στο γαλλικό τίτλο: Κριτικοί είχαν επιτεθεί στο σκοτεινό μυθιστόρημα του Σαρτρ «*Ναυτία*», για τα δήθεν αντι-ανθρωπιστικά του χαρακτηριστικά, οπότε το να διακήρυττε ότι ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός, θα θεωρούνταν σκόπιμα προκλητικό. Στην πραγματικότητα, για να γίνουν ακόμα πιο περίπλοκα τα πράγματα, η Σιμόν ντε Μπωβουάρ, ανέφερε ότι ο πρωτότυπος τίτλος της διάλεξης του Σαρτρ ήταν: «*Είναι ο Υπαρξισμός ένας Ανθρωπισμός;*» - όμως κάθε εμφανής αμφιβολία για τον τίτλο εγκαταλείφθηκε, όταν η διάλεξη δημοσιεύτηκε ως "*L'Existentialisme est un Humanisme*" (Ο Υπαρξισμός είναι ένας Ανθρωπισμός).

Υπαρξισμός

Αυτή η διάλεξη συνέδεσε ξεκάθαρα το όνομα του Σαρτρ με το φιλοσοφικό κίνημα, γνωστό ως υπαρξισμός . Μόλις μερικούς μήνες πριν, είχε αρνηθεί να δεχθεί την ταμπέλα: «Η φιλοσοφία μου είναι μια φιλοσοφία της ύπαρξης· δε γνωρίζω καν τι είναι Υπαρξισμός», διαμαρτυρήθηκε . Όπως καταγράφει η Σιμόν ντε Μπωβουάρ, δια βίου σύντροφος του Σαρτρ, στο ημερολόγιό της, *η Δύναμη των Πραγμάτων*¹ , ούτε αυτή αλλά ούτε ο Σαρτρ ενθουσιάστηκαν τον όρο (ο οποίος , πιθανότατα, επινοήθηκε αρχικά από τον Gabriel Marcel το 1943 , όταν αυτός τον χρησιμοποίησε μιλώντας για το Σαρτρ), αλλά αποφάσισαν να τον δεχτούν: «*Στο τέλος, πήραμε το χαρακτηρισμό που όλοι χρησιμοποιούσαν για εμάς και τον χρησιμοποιήσαμε για τους δικούς μας σκοπούς*». Όμως, τι ακριβώς είναι υπαρξισμός ;

Ο Σαρτρ συζήτησε αναλυτικά το ζήτημα αυτό στη διάλεξή του, περιγράφοντας τον υπαρξισμό ως «*τον λιγότερο σκανδαλώδη και τον πιο αυστηρό*» (σελ.26)² από όλες τις διδασκαλίες, και ως τον μοναδικό που πραγματικά προορίζεται και για τους τεχνικούς και για τους φιλοσόφους. Δήλωσε ότι ο κοινός παρονομαστής για τους λεγόμενους υπαρξιστές ήταν η πεποίθησή τους ότι για τον άνθρωπο «η ύπαρξη έρχεται πριν από την ουσία» (σελ.26). Με αυτό εννοούσε ότι, σε αντίθεση με ένα σχεδιασμένο αντικείμενο, όπως ένας σουγιάς - το σχέδιο και σκοπός του οποίου προϋπάρχουν της πραγματικής φύσης του - τα ανθρώπινα όντα δεν έχουν προκαθορισμένο σκοπό ή φύση, ούτε τίποτα που πρέπει ή θα οφείλουν να είναι.

1 ΣτΜ: «Η Δύναμη των Πραγμάτων», είναι η μετάφραση στα ελληνικά του πρωτότυπου γαλλικού τίτλου “*La Force des Choses*”, ενώ ο αγγλικός τίτλος είναι “*The Force of Circumstance*”, που θα μεταφραζόταν ως: *Η Δύναμη των Περιστάσεων*. Το “*La Force des Choses*”, είναι ο τρίτος κατά σειρά αυτοβιογραφικός τόμος που συνέγραψε η Simon de Beauvoir, μετά το «*Οι αναμνήσεις μιας καθωσπρέπει κόρης*» (*Mémoires d'une jeune fille rangée*) και το «*Η δύναμη της ζωής*» (*La Force de l'âge*). Στον τρίτο αυτό τόμο αναφέρεται εκτενώς στη ζωή της με τον Jean- Paul Sartre.

2 ΣτΜ: Ο Nigel Warburton παραπέμπει σε σελίδες από το βιβλίο του Jean- Paul Sartre “*Existentialism and Humanism*”. Ωστόσο επειδή δεν αναφέρει ρητά από ποια έκδοση του βιβλίου είναι τα αποσπάσματα που χρησιμοποιεί, υποθέτουμε πως πρόκειται για την έκδοση του εκδοτικού οίκου Methuen του Λονδίνου, το 1973, καθώς η έκδοση αυτή είναι μεταξύ των προτάσεων για περαιτέρω αναγνώσεις, που κάνει στο τέλος του κειμένου.

Ο Σαρτρ ήταν ένθερμος αθεϊστής και γι' αυτό πίστευε ότι δεν μπορούσε να υπάρχει ένας Αρχιτέκτονας Θεός, στο μυαλό του οποίου να είχαν συλληφθεί ουσιαστικά οι ιδιότητές μας. Ούτε και πίστευε ότι υπάρχει οποιαδήποτε άλλη εξωτερική πηγή αξιών: σε αντίθεση, για παράδειγμα, με τον Αριστοτέλη, ο Σαρτρ δεν πίστευε σε μια κοινή ανθρώπινη φύση η οποία θα μπορούσε να είναι η πηγή της ηθικής. Το βασικό δεδομένο της ανθρώπινης μοίρας είναι ότι είμαστε αναγκασμένοι να επιλέξουμε τι θα γίνουμε, να προσδιορίσουμε τους εαυτούς μας με την επιλογή της δράσης μας: το μόνο δεδομένο είναι ότι είμαστε, όχι το τι είμαστε. Ενώ η ουσία ενός σουγιά είναι προκαθορισμένη (δεν είναι πραγματικά σουγιάς, αν δεν έχει μια λεπίδα και δεν κόβει)· τα ανθρώπινα όντα, καταρχάς, δεν έχουν καν ουσία:

«... Ο άνθρωπος πρώτα απ' όλα υπάρχει, συναντά τον εαυτό του , αναδύεται δυναμικά στον κόσμο - και έπειτα ορίζει τον εαυτό του. Αν ο άνθρωπος, όπως τον βλέπει ο υπαρξιστής, δεν είναι προσδιορίσιμος , είναι γιατί αρχικά δεν είναι τίποτα . Δεν θα είναι τίποτα μέχρι αργότερα , και τότε θα είναι ό, τι καταφέρει με τον εαυτό του.» (σελ.28)

Έτσι, για το σουγιά, η ουσία προηγείται της ύπαρξης· ενώ για τα ανθρώπινα όντα η αλήθεια είναι αντίστροφη – Ο Σάρτρ δεν έχει να σχολιάσει κάτι σχετικά με την περίπτωση των μη-ανθρώπινων ζώων σε αυτό το σύστημα πραγμάτων. Αυτή η έμφαση στην ελευθερία του να επιλέξουμε τι είμαστε είναι χαρακτηριστικό όλων των στοχαστών του υπαρξισμού. Αν και ο Σαρτρ ήταν ο ίδιος άθεος, μερικοί υπαρξιστές, συμπεριλαμβανομένου του Gabriel Marcel, ήταν χριστιανοί: αυτοί, ακολουθώντας το έργο του Δανού φιλοσόφου και θεολόγου του 19ου αιώνα Søren Kierkegaard, επισημαίνουν την ανάγκη του να εκπορευείται η θεωρία από την ανθρώπινη εμπειρία και απορρίπτουν κάθε έφεση προς την αιώνια ουσία· αυτοί, όπως και οι άθεοι υπαρξιστές, πιστεύουν ότι τα ανθρώπινα όντα είναι υποχρεωμένα να δημιουργήσουν τους εαυτούς τους.

Ανθρωπισμός

Είναι σημαντικό να ξεκαθαρίσουμε τι εννοούσε ο Σαρτρ με τον όρο ανθρωπισμός. Ο ανθρωπισμός είναι ένας πολύ γενικός όρος που χρησιμοποιείται συνήθως για να αναφερθούμε σε όποια θεωρία θέτει τον άνθρωπο στο επίκεντρο των πραγμάτων: έτσι, για παράδειγμα, ο ανθρωπισμός της Αναγέννησης χαρακτηρίζεται από ένα κίνημα, μακριά από μεταφυσικές εικασίες για τη φύση του Θεού, που έχει να κάνει με ό,τι αφορά τα έργα της ανθρωπότητας, κυρίως στην τέχνη και στη λογοτεχνία. Ο ανθρωπισμός έχει τη θετική υποδήλωση της φιλανθρωπίας και είναι συνήθως συνδεδεμένος με μια αισιόδοξη προοπτική. Μια εκδοχή του ανθρωπισμού που ο Σαρτρ απορρίπτει ως παράλογη, είναι η αυτοεπαινετική απόλαυση για τα επιτεύγματα της ανθρώπινης φυλής (σελ.54- 55). Ο ανθρωπισμός που ο ίδιος υποστηρίζει τονίζει την αξιοπρέπεια των ανθρώπων· υπογραμμίζει επίσης την κεντρικότητα της ανθρώπινης επιλογής όσον αφορά τη δημιουργία όλων των αξιών. Ο υπαρξισμός του Σαρτρ αποτυπώνει επίσης την αισιοδοξία που συνήθως συνδέεται με τον ανθρωπισμό: παρά την απουσία προκαθορισμένων αντικειμενικών αξιών, είμαστε απολύτως υπεύθυνοι για ό,τι γινόμαστε , και αυτό βάζει το μέλλον της ανθρωπότητας στα δικά μας χέρια. Ο Σαρτρ επικαλείται μάλιστα το Francis Ponge «*Ο άνθρωπος είναι το μέλλον του ανθρώπου*» (σελ. 34).

Απαντώντας στους επικριτές του

Ο στόχος του Σαρτρ , όπως τον είχε εκφράσει, ήταν να υπερασπιστεί τον υπαρξισμό απέναντι σε μια πληθώρα κατηγοριών που είχαν γίνει εναντίον του. Οι επικριτές του έβλεπαν τον υπαρξισμό ως μια θεωρία που θα μπορούσε να οδηγήσει μόνο σε έναν «εφησυχασμό απόγνωσης», με άλλα λόγια θεωρούσαν ότι ήταν μια φιλοσοφία της αδράνειας, απλώς στοχαστική, μια θεωρία που θα αποθάρρυνε τους ανθρώπους από το να αναλάβουν ένα οποιοδήποτε είδος δράσης. Άλλοι επέπληξαν τους υπαρξιστές για την υπερβολική απαισιοδοξία τους και για την επικέντρωσή τους σε όλα τα αισχρά της ανθρώπινης κατάστασης - ο Σαρτρ αναφέρεται σε μία Καθολική κριτικό, τη

Δεσποινίδα Mercier , η οποία τον κατηγόρησε ότι ξεχνούσε πώς χαμογελάει ένα βρέφος (σελ.23) . Η κριτική αυτή αποκτά κάποια σημασία από το γεγονός ότι στο « *Το Είναι και το Μηδέν*», ο Σαρτρ είχε δηλώσει πως ο άνθρωπος ήταν ένα άχρηστο πάθος και πως όλες οι μορφές της σεξουαλικής αγάπης ήταν καταδικασμένες να είναι μορφές μαζοχισμού ή σαδισμού.

Από μία άλλη πλευρά, έγινε η κριτική ότι, επειδή ο υπαρξισμός επικεντρώνεται τόσο πολύ στις επιλογές του ατόμου, αγνοεί την αλληλεγγύη της ανθρωπότητας, μία κριτική που ασκήθηκε τόσο από τους Μαρξιστές όσο και από τους Χριστιανούς. Ακόμη μία σειρά κριτικών έγινε και από αυτούς που είδαν τον υπαρξισμό ως αδειοδότηση για τα πιο ειδεχθή εγκλήματα, στο όνομα της ελεύθερης υπαρξιακής επιλογής. Από τη στιγμή που οι υπαρξιστές απέρριψαν την ιδέα των ηθικών νόμων που δόθηκαν από το Θεό, φαίνεται να ακολουθούν την ιδέα ότι «*Ο καθένας μπορεί να κάνει ό,τι του αρέσει, και δε θα είναι σε θέση, από μία τέτοια άποψη, να καταδικάσει είτε την άποψη είτε τη δράση οποιουδήποτε άλλου*». (σελ.24)

Η απάντηση του Σαρτρ σε αυτές τις επικρίσεις επικεντρώνεται στην ανάλυσή του για τις έννοιες της εγκατάλειψης, της αγωνίας και της απόγνωσης. Αυτές οι λέξεις έχουν συγκεκριμένο νόημα γι' αυτόν - τις χρησιμοποιεί σαν τεχνικούς όρους και οι υποδηλώσεις τους διαφέρουν σημαντικά από αυτές που έχουν στη συνήθη τους χρήση. Και οι τρεις όροι στην καθημερινή τους χρήση υποδηλώνουν συνήθως ανικανότητα και ταλαιπωρία διάφορων ειδών· Για τον Σαρτρ, παρόλο που διατηρούν κάποια από αυτά τα αρνητικά κατάλοιπα, έχουν επίσης μία θετική και αισιόδοξη πλευρά, μια πλευρά που δεν μπορεί να αποκαλυφθεί από μία επιφανειακή ανάγνωση του κειμένου.

Εγκατάλειψη

Για το Σαρτρ, εγκατάλειψη σημαίνει, συγκεκριμένα, εγκατάλειψη από το Θεό. Αυτό βέβαια δεν υπονοεί ότι ο Θεός ως μεταφυσική οντότητα στην ουσία υπήρξε κάποια στιγμή στο παρελθόν και εξαφανίστηκε. Ο Σαρτρ αναπαράγει τη διάσημη διακήρυξη του Νίτσε: «Ο Θεός είναι νεκρός». Ο Νίτσε δεν εννοούσε ότι ο Θεός ήταν κάποτε ζωντανός αλλά, αντιθέτως, πως η πίστη στο Θεό δεν ήταν πλέον μία διατηρήσιμη θέση στα τέλη του 19ου αιώνα. Χρησιμοποιώντας τη λέξη εγκατάλειψη μεταφορικά, ο Σαρτρ δίνει έμφαση στην αίσθηση της απώλειας, που προκαλείται από τη συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχει Θεός για να εγγυάται τις ηθικές επιλογές μας, δεν υπάρχει θεότητα για να μας δώσει οδηγίες για το πώς να επιτύχουμε τη σωτηρία. Η επιλογή της λέξης υπογραμμίζει τη μοναχική θέση στην οποία βρίσκονται οι άνθρωποι, μόνοι στο σύμπαν χωρίς καμία εξωτερική πηγή αντικειμενικής εκτίμησης.

Η βασική συνέπεια της εγκατάλειψης είναι , όπως έχουμε δει, η απουσία κάθε αντικειμενικής πηγής ηθικού νόμου. Ο Σαρτρ διαφώνησε με την προσέγγιση ορισμένων αθεϊστών ηθικολόγων, οι οποίοι αν και αναγνώριζαν ότι ο Θεός δεν υπήρχε, έμεναν απλά προσκολλημένοι σε μία κοσμικιστική εκδοχή της χριστιανικής ηθικής, χωρίς τον Εγγυητή της. Για να απαντήσει στις κριτικές που υποστήριζαν ότι, χωρίς Θεό δεν είναι δυνατό να υπάρξει ηθική, ο Σαρτρ ανέπτυξε τη θεωρία του για τους υπαινιγμούς της ελευθερίας και της σχετικής με αυτή κατάστασης της αγωνίας.

Αγωνία

Ο Σαρτρ πιστεύει βαθιά στην ελευθερία της θέλησης. Είναι έντονα αντί-ντετερμινιστής, όσον αφορά την ανθρώπινη επιλογή, βλέποντας τον ισχυρισμό ότι οι επιλογές κάποιου είναι προκαθορισμένες, ως μια μορφή αυταπάτης στην οποία αυτός ο κάποιος βάζει την ετικέτα «κακή μοίρα», μια αντίληψη που παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στο βιβλίο του «*Το Είναι και το Μηδέν*». Παρόλο που απορρίπτει την ιδέα ότι τα ανθρώπινα όντα

έχουν οποιαδήποτε ουσία, εκλαμβάνει ως ουσία των ανθρώπων το γεγονός ότι είναι ελεύθεροι, όταν διακηρύττει πως «ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, ο άνθρωπος είναι ελευθερία» (σελ. 24). Η λέξη ελευθερία θα πρέπει να είχε μια ιδιαίτερα έντονη απήχηση για ανθρώπους που πρόσφατα είχαν απελευθερωθεί από τη Ναζιστική Κατοχή. Η ελευθερία είναι μία λέξη με τρομερά θετικούς συνειρμούς- εξού και η συχνή οικειοποίησή της από πολιτικούς, οι οποίοι την επαναπροσδιορίζουν για να ταιριάζει με τους δικούς τους σκοπούς. Ακόμα, ο Σαρτρ δηλώνει πως είμαστε «καταδικασμένοι να είμαστε ελεύθεροι» (σελ.34), ένα επιτηδευμένο οξύμωρο που φέρνει στην επιφάνεια αυτό που πιστεύει πως είναι το μεγάλο βάρος της ευθύνης που συνοδεύει την ανθρώπινη ελευθερία.

Η αναγνώριση των διαθέσιμων επιλογών για τον καθένα από εμάς, συνεπάγεται την αναγνώριση της ευθύνης για το τι κάνουμε και τι είμαστε: «Έχουμε μείνει μόνοι μας χωρίς δικαιολογία» (σελ.34). Ο Σαρτρ πιστεύει ότι είμαστε υπεύθυνοι για όλα όσα είμαστε πραγματικά. Προφανώς, δε μπορούσαμε να διαλέξουμε ποιοι θα ήταν οι γονείς μας, πού γεννηθήκαμε, αν θα πεθάνουμε, και τα λοιπά· αλλά ο Σαρτρ φτάνει μέχρι το σημείο να πει ότι είμαστε υπεύθυνοι για το πώς νιώθουμε, ότι επιλέγουμε τα αισθήματά μας, και ότι το να το αρνηθούμε αυτό είναι «κακή μοίρα».

Στην πραγματικότητα, ο Σαρτρ πηγαίνει πιο πέρα και από αυτό. Όχι μόνο είμαι υπεύθυνος για όλα όσα είμαι, αλλά, επιπλέον, όταν επιλέγω μια συγκεκριμένη ενέργεια, όχι μόνο δεσμεύω τον εαυτό μου σε αυτήν, αλλά τη διαλέγω όπως «ένας νομοθέτης αποφασίζει για όλη την ανθρωπότητα» (σελ.30). Δηλαδή, παίρνοντας ένα παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Σαρτρ, αν επιλέξω να παντρευτώ και να κάνω παιδιά, δεσμεύω με αυτόν τον τρόπο όχι μόνο εμένα τον ίδιο, αλλά και ολόκληρη την ανθρωπότητα στην πρακτική αυτής της μορφής της μονογαμίας. Αυτό θυμίζει σε πολλά τη θεωρία της καθολικότητας του Ιμάνουελ Καντ: την οπτική ότι αν κάτι είναι ηθικά σωστό για ένα άτομο, θα πρέπει να είναι, επίσης, ηθικά σωστό για τον

οποιονδήποτε βρίσκεται σε σχετικά παρόμοιες περιστάσεις. Ο Σαρτρ κατονομάζει την εμπειρία αυτής της διαρκούς ευθύνης (την οποία θεωρεί αναπόφευκτο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης) ως «αγωνία», και τη συγκρίνει με την αίσθηση της ευθύνης ενός στρατηγού, του οποίου οι αποφάσεις μπορούν να έχουν θανατηφόρες συνέπειες για τους στρατιώτες που είναι υπό τη διοίκησή του. Όπως ο Αβραάμ, τον οποίο διέταξε ο Θεός να θυσιάσει το γιο του, είμαστε σε μία κατάσταση αγωνίας όπου προβαίνουμε σε πράξεις, την έκβαση των οποίων δεν μπορούμε να εξακριβώσουμε, με ένα μεγάλο βάρος ευθύνης.

«Καθετί συμβαίνει στον καθένα σαν όλη η ανθρωπότητα να έχει συλωσει τα μάτια της επάνω σε αυτό που εκείνος κάνει και να προσαρμόζει τη συμπεριφορά της αντιστοίχως». (σελ.32)

Η απόγνωση, όπως η εγκατάλειψη και η αγωνία, είναι όρος που προκαλεί έντονα συναισθήματα. Ο Σαρτρ με αυτό, εννοεί απλώς τη στάση του υπαρξιστή στην απειθαρχία και το πείσμα των πτυχών του κόσμου που είναι πέρα από τον έλεγχό μας (και συγκεκριμένα τους άλλους ανθρώπους: στο έργο του *No Exit*, ένας από τους χαρακτήρες δηλώνει ότι «Η κόλαση είναι οι άλλοι»). Ό,τι επιθυμώ να κάνω, μπορεί να το ανατρέψουν οι άλλοι άνθρωποι ή κάποια εξωτερικά γεγονότα. Η στάση της απόγνωσης είναι μία στωική αδιαφορία για τον τρόπο που εξελίσσονται τα πράγματα: «Όταν ο Ντεκάρτ είπε “Κατάκτησε τον εαυτό σου αντί για τον κόσμο”, αυτό που εννοούσε ήταν, σε τελική ανάλυση, το ίδιο πράγμα – ότι πρέπει να δρούμε χωρίς ελπίδα». Δεν μπορούμε να βασιστούμε σε τίποτα που είναι εκτός του ελέγχου μας, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε τους εαυτούς μας στην απραξία: αντιθέτως, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι θα πρέπει η κατάσταση αυτή να μας οδηγήσει στο να δεσμευτούμε σε μια διαδικασία δράσης, αφού η μόνη πραγματικότητα βρίσκεται στη δράση. Όπως, το θέτει ο Σαρτρ: « Η ιδιοφυΐα του Προύστ είναι το σύνολο των έργων του Προύστ» (σελ.41-42) - ο καθένας καθορίζεται ολοκληρωτικά από αυτό που

πραγματικά κάνει και όχι από όσα θα μπορούσε να είχε κάνει αν οι συνθήκες ήταν διαφορετικές. Για το Σαρτρ δεν υπάρχουν σιωπηλοί και άδοξοι ήρωες.

Ο μαθητής του Σαρτρ

Ο Σαρτρ δίνει ένα συγκεκριμένο παράδειγμα για να εξηγήσει τις πρακτικές συνέπειες τέτοιων θεωρητικών εννοιών, όπως η εγκατάλειψη. Αφηγείται την ιστορία ενός μαθητή του, ο οποίος βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα πραγματικό ηθικό δίλημμα: να μείνει στη Γαλλία για να φροντίσει τη μητέρα του που τον μεγάλωσε· ή να φύγει για να ενταχθεί στους «Free French» στην Αγγλία, για να πολεμήσει για την απελευθέρωση της χώρας του; Ήξερε ότι η μητέρα του ζούσε μόνο γι' αυτόν και ότι κάθε ενέργεια που έκανε για χάρη της θα ήταν σίγουρο ότι θα τη βοηθούσε να ζήσει· από την άλλη, η προσπάθειά του να ενταχθεί στους «Free French» δε θα ήταν απαραίτητα επιτυχημένη και η δράση του ίσως «εξαφανιζόταν σαν το νερό στην άμμο» (σελ.35). Αναγκάστηκε να επιλέξει ανάμεσα στην αφοσίωση προς τη μητέρα του και στη διαφύλαξη της χώρας του.

Ο Σαρτρ, πρώτα απ' όλα, δείχνει τη φτώχεια των παραδοσιακών χριστιανικών και καντιανών³ ηθικών δογμάτων, στο πώς αντιμετωπίζουν ένα τέτοιο δίλημμα. Το χριστιανικό δόγμα θα έλεγε στο νέο να φερθεί με φιλανθρωπία, να αγαπά τον πλησίον του και να είναι έτοιμος να θυσιάσει τον εαυτό του για χάρη των άλλων. Εντούτοις, αυτό βοηθά ελάχιστα, καθώς ακόμα θα έπρεπε να αποφασίσει αν χρωστά περισσότερη αγάπη στη μητέρα του ή στη χώρα του. Η καντιανή ηθική συμβουλεύει ποτέ να μη φερόμαστε στους άλλους σαν μέσα για κάποιο σκοπό. Αλλά αυτό δε δίνει κάποια ικανοποιητική λύση:

³ ΣτΜ: Καντιανή ηθική είναι το ηθικό σύστημα που προτείνει ο φιλόσοφος Ιμάνουελ Καντ, σύμφωνα με το οποίο η λογική μάς δόθηκε για να έχουμε καλή βούληση καθ'εαυτήν, χωρίς όμως να επιδιώκουμε κάποιον απώτερο σκοπό. Η καλή βούληση είναι το ύψιστο αγαθό και η προϋπόθεση για όλα τα υπόλοιπα αγαθά, συμπεριλαμβανομένης της ευδαιμονίας. Η βούληση γίνεται καλή όταν πράττουμε από καθήκον. Για να πράττουμε από καθήκον, πρέπει να υπακούμε στην ηθική, πράγμα που σημαίνει ότι οι πράξεις που κάνουμε είναι σύμφωνες με τον ηθικό νόμο και όχι απαραίτητα με την επιθυμία μας.

«...Αν παραμείνω με τη μητέρα μου, πρέπει να τη θεωρήσω ως το σκοπό μου και όχι ως το μέσο μου: αλλά με την ίδια λογική, κινδυνεύω να αντιμετωπίζω ως μέσα αυτούς που μάχονται για μένα· και το αντίστροφο είναι επίσης αλήθεια, ότι αν πάω να βοηθήσω τους μαχητές, θα πρέπει να τους αντιμετωπίζω ως σκοπό με κίνδυνο να συμπεριφερόμαι στη μητέρα μου ως μέσο.» (σελ.36)

Η αναγνώριση της έλλειψης εξωτερικής βοήθειας σημαίνει εκτίμηση της έννοιας της «εγκατάλειψης»: Όπως όλοι μας, ο μαθητής του Σαρτρ είναι μόνος του, αναγκασμένος να αποφασίσει για τον εαυτό του. Ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι ακόμη κι αν ζητούσε συμβουλή, η επιλογή του συμβούλου⁴ θα ήταν και η ίδια πολύ σημαντική, δεδομένου ότι θα γνώριζε εκ των προτέρων το είδος συμβουλών που θα έδιναν πιθανόν διαφορετικοί άνθρωποι. Η εμπειρία της ευθύνης του μαθητή για τη δική του επιλογή (και επομένως, για την επιλογή του για μια εικόνα της ανθρωπότητας) είναι υπαρξιακή «αγωνία». Το να ενεργεί χωρίς ελπίδα, βασιζόμενος μόνο πάνω σε ό,τι μπορεί να ελέγξει και έχοντας αποδεχτεί ότι τα σχέδιά του ίσως δεν αποδώσουν καρπούς, σημαίνει πως βρίσκεται σε κατάσταση υπαρξιακής «απόγνωσης».

Η συμβουλή του Σαρτρ στο μαθητή του ήταν κατά κάποιον τρόπο, το ίδιο χρήσιμη με τα παραδοσιακά ηθικά δόγματα:

«Είσαι ελεύθερος, συνεπώς επέλεξε - δηλαδή, επινόησε. Κανένας κανόνας γενικής ηθικής δεν μπορεί να σου δείξει τι πρέπει να κάνεις: Δεν υπάρχουν σημάδια εγγύησης σε αυτό τον κόσμο». (σελ. 38)

Ακόμη, υποθέτοντας ότι ο μαθητής δεχόταν τη συμβουλή, θα τον έκανε να συνειδητοποιήσει ότι ήταν πλήρως υπεύθυνος για ό,τι έκανε στη ζωή του, χωρίς να

4 ΣτΜ: Εδώ εννοείται η επιλογή από τον μαθητή για το ποιον σύμβουλο θα διάλεγε.

έχει ρητές και σταθερές οδηγίες που να του λένε ποιο θα ήταν το σωστό πράγμα για να κάνει· οι αφηρημένες ηθικές θεωρίες έχουν τελικά λίγη χρησιμότητα όταν πρόκειται για την επίλυση πραγματικών ηθικών προβλημάτων στη ζωή ενός ανθρώπου.

Κριτικές για το Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός

Στο *Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός*, ο Σαρτρ δεν παρέχει πάντοτε επιχειρήματα για τους ισχυρισμούς του. Μεγάλο μέρος της διάλεξης παραδίδεται με ρητορικούς και υπερβολικούς όρους. Για παράδειγμα δεν υπερασπίζεται, αλλά δηλώνει απλώς την πίστη του στην έκταση της ανθρώπινης ελευθερίας. Όμως, ίσως κάτι πιο επιζήμιο, είναι αμφισβητήσιμο αν ουσιαστικά πετυχαίνει τον πιο σημαντικό δηλωμένο στόχο του, δηλαδή να αντικρούσει την κριτική ότι αν δεν υπάρχει Θεός τότε όλα επιτρέπονται - ή για να το πούμε με άλλα λόγια, ποτέ δεν αποδεικνύει ότι η φιλοσοφία του είναι ειλικρινά ένας ανθρωπισμός κι ότι δεν ενθαρρύνει την ηθική αναρχία, που μερικοί από τους σύγχρονούς του πίστευαν ότι έκανε.

Ο Σαρτρ θα υποστήριζε ότι το γεγονός πως οι υπαρξιστές αυξάνουν στην ουσία το εύρος της ευθύνης πέρα από το σύνηθες πεδίο του, κάνοντας έτσι τον καθένα από εμάς υπεύθυνο για μια συνολική εικόνα της ανθρωπότητας, το θέτει (ενν. το γεγονός) υπεράνω κριτικής υπό αυτή την άποψη. Ωστόσο, η μετακίνησή του από την ατομική ηθική, στην ευθύνη για το σύνολο του είδους, είναι τουλάχιστον προκλητική. Ο ίδιος, το θέτει ως εξής:

«Η επιλογή ανάμεσα σε αυτό ή σε εκείνο, είναι ταυτόχρονα η επιβεβαίωση της αξίας αυτού που έχει επιλεγθεί· γιατί δεν είμαστε ποτέ ικανοί να επιλέξουμε το χειρότερο. Αυτό που επιλέγουμε είναι πάντα το καλύτερο.» (σελ.29)

Αυτό που εννοεί εδώ είναι ότι το γεγονός ότι επιλέγουμε οποιαδήποτε πορεία, είναι απόδειξη ότι νομίζουμε πως είναι η καλύτερη πορεία δράσης, ότι αυτός είναι ο τρόπος που δείχνουμε τι πραγματικά εκτιμάμε στη ζωή. Συνεχίζει:

«...και τίποτα δεν μπορεί να είναι καλύτερο για εμάς, αν δεν είναι καλύτερο για όλους»
(σελ.29)

Αυτό είναι ασαφές. Γιατί, επειδή κάτι είναι καλύτερο για εμάς θα πρέπει να είναι καλύτερο για όλους; Αυτό φαίνεται να πηγαίνει ενάντια στην εμπειρία των περισσότερων ανθρώπων και στην ποικιλομορφία του ανθρώπινου γούστου. Είναι επίσης αυτοαντιφατικό, επειδή εικάζει ότι η ανθρώπινη φύση, για την οποία αλλού κάνει τόση προσπάθεια να μιλήσει, δεν υπάρχει. Με βάση αυτή την ημιτελή συμφωνία συνεχίζει:

«Εάν, επιπλέον, η ύπαρξη προηγείται της ουσίας και εμείς επιθυμούμε να υπάρχουμε την ίδια στιγμή που φτιάχνουμε την εικόνα μας, αυτή την εικόνα είναι έγκυρη για όλους και για ολόκληρη την εποχή στην οποία βρισκόμαστε. Η δική μας ευθύνη είναι, έτσι, πολύ μεγαλύτερη από ό,τι είχαμε υποθέσει, γιατί αφορά την ανθρωπότητα στο σύνολό της.» (σελ.29)

Αυτό είναι σίγουρα μια ταχυδακτυλουργία. Με μία γρήγορη κίνηση ο Σαρτρ μετακινήθηκε από το άτομο που επιλέγει για τον εαυτό του ή τον εαυτό τής, σε ολόκληρη την ανθρωπότητα για μια ολόκληρη εποχή. Αυτό χρειάζεται τουλάχιστον κάποιου είδους επιχείρημα για να το υποστηρίξει. Ιδιαίτερα λόγω του κεντρικού ρόλου που διαδραματίζει στη διάλεξή του. Αλλά ακόμα και αν θέλουμε να δώσουμε στο Σαρτρ το πλεονέκτημα της αμφιβολίας για το θέμα αυτό, μπορεί ο ελιγμός καθολικότητάς του να τον προστατέψει πραγματικά από την κατηγορία ότι η φιλοσοφία του θα

δικαιολογούσε την οποιαδήποτε συμπεριφορά ακόμα και την πιο ειδεχθή;

Ας πάρουμε το παράδειγμα του Αδόλφου Χίτλερ. Εδώ είχαμε έναν άνθρωπο που πίστευε ολόψυχα ότι αυτό που έκανε δεν ήταν μόνο σωστό γι' αυτόν, αλλά και για την ανθρωπότητα: το πρόγραμμα ευγονικής του και όλη η φιλοσοφία του περί φυλετικής ανωτερότητας, όσο ειδεχθής κι αν ήταν, έγινε αναμφίβολα με καλό σκοπό. Αν ο Χίτλερ ήταν ένας υπαρξιστής, θα μπορούσε να δηλώσει ότι οι επιλογές του είχαν γίνει σε έναν κόσμο χωρίς προϋπάρχουσες αξίες και ότι δεν ήταν απλώς δεσμευτικές για αυτόν, αλλά για ολόκληρη την ανθρωπότητα, για ολόκληρη την εποχή. Τι θα μπορούσε να σταματήσει τον υπαρξισμό από το να δικαιολογήσει τις πράξεις του Χίτλερ σαν παραδείγματα σκόπιμης αυτοδημιουργίας του είδους που υποστηρίζει ο Σαρτρ;

Στο *Υπαρξισμός και Ανθρωπισμός*, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι κάποιος που επιλέγει πραγματικά να είναι ελεύθερος (δηλαδή ένας υπαρξιστής) «δεν μπορεί, να μην επιθυμεί την ελευθερία των άλλων». Είναι αρκετά σαφές ότι ο Χίτλερ δε σεβόταν την ελευθερία των ανθρώπων που διαφωνούσαν μαζί του ή τύχαινε να ανήκουν στη λάθος φυλή, οπότε ίσως ο Σαρτρ θα μπορούσε να απαντήσει στην ένσταση που έλεγε ότι η υπαρξιακή ηθική του θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να δικαιολογήσει τα πιο αποτρόπαια εγκλήματα. Αλλά το επιχείρημα του Σαρτρ για την αρχή του σεβασμού της ελευθερίας των άλλων είναι ατελές. Αν δεχτούμε αυτή την αρχή, τότε η υπαρξιακή ηθική ξεφεύγει από την κριτική. Ωστόσο, δεν υπάρχει προφανής λόγος, για τον οποίο κάποιος, που πιστεύει ότι δεν υπάρχουν προκαθορισμένες αξίες ή οδηγίες, θα έπρεπε να είναι έτοιμος να δεχθεί μία τέτοια αρχή: φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με το βασικό ισχυρισμό του υπαρξισμού ότι για τον άνθρωπο η ύπαρξη προηγείται της ουσίας.

Παρ' όλα αυτά, παρά τα ψεγάδια και τις ασάφειες του, το *Υπαρξισμός και*

Ανθρωπισμός έχει τεράστια επιτυχία ως παθιασμένη ρητορική. Θέτει τα είδη ερωτήσεων που οι περισσότεροι από εμάς ήλπιζαν ότι η φιλοσοφία θα απαντούσε και τα οποία η σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία αγνοεί σε μεγάλο βαθμό. Ίσως το μεγαλύτερο ατού του είναι η επικέντρωσή του στην ελευθερία: οι περισσότεροι από εμάς εξαπατούμε τους εαυτούς μας τον περισσότερο καιρό όσον αφορά το βαθμό στον οποίο οι πράξεις μας περιορίζονται από παράγοντες πέρα από τον έλεγχό μας. Ακόμα κι αν ακραία θέση του Σαρτρ σχετικά με την ελευθερία και την ευθύνη είναι τελικά ανυπόστατη, χρησιμεύει για να μας θυμίζει ότι μπορούμε να ασκήσουμε πολύ μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στις ζωές μας από ό,τι γενικά παραδεχόμαστε, και ότι οι περισσότερες από τις δικαιολογίες μας είναι απλώς εκλογικεύσεις.

© Nigel Warburton 1996

Περαιτέρω Αναγνώσεις

1. Jean-Paul Sartre: *Existentialism and Humanism* (Λονδίνο: Methuen 1973).
2. Annie Cohen-Solal Sartre: *A life* (Λονδίνο: Heinemann 1988) είναι μια συναρπαστική βιογραφία.
3. Jean- Paul Sartre: *Being and Nothingness* (Λονδίνο: Routledge 1969) είναι το κλασικό κείμενο υπαρξισμού. Δυστυχώς, είναι εξαιρετικά ασαφές σε ορισμένα σημεία. Ο καλύτερος τρόπος για να βγει νόημα από αυτό, είναι να χρησιμοποιήσετε το εξαιρετικό έργο του Joseph S. Catalano *A Commentary on Jean-Paul Sartre's Being and Nothingness* (Ένα σχόλιο για το *Το Είναι και το Μηδέν του Ζαν-Πωλ Σαρτρ*) (University of Chicago Press, 1974), ως οδηγό για τα κύρια θέματα.

Ο Nigel Warburton δίνει διαλέξεις στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο και έχει γράψει το “*Philosophy: the Basics*” (Φιλοσοφία: Τα Βασικά) και το “*Thinking from A to Z*” (Η Σκέψη από το Α έως το Ω). Έχει παίξει ράγκμπι με την πλευρά των φοιτητών της Μεγάλης Βρετανίας.

Μετάφραση στα ελληνικά από τη μεταφραστική ομάδα: blackuroi.gr

